

**ПЕРИФРАСТИЧНІ ЕВФЕМІСТИЧНІ НОМІНАЦІЇ
СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТАБУ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ
(на матеріалі вікторіанського художнього дискурсу)**

У статті представлені когнітивні механізми утворення перифрастичних евфемістичних номінацій, що мають на меті нівелювання вихідного табуованого поняття соціокультурної норми доби Вікторіанства, висвітлено важливу роль володіння людиною евфемістичними засобами. За джерела евфемістичних номінацій взяті контексти вікторіанського художнього дискурсу. Серед лінгвокогнітивних механізмів формування евфемізмів виокремлено перифраз. Виявлено, що перифрастичні евфемістичні номінації засновані на когнітивних механізмах поляризації, генералізації та деперспективізації

Ключові слова: евфемізм, перифраз, денотат, поляризація, генералізація, деперспективізація.

Шишкіна К. И. Перифрастические эвфемистические номинации социокультурных табу: лингвокогнитивный аспект. *В статье представлены когнитивные механизмы образования перифрастических эвфемистических номинаций, целью которых является нивелирование исходного табуированного понятия социокультурной нормы эпохи Викторианства, освещена важная роль владения человеком эвфемистическими средствами. В качестве источников эвфемистической номинации взяты контексты викторианского художественного дискурса. Среди лингвокогнитивных механизмов формирования эвфемизмов выделяем перифраз. В ходе исследования было выявлено, что перифрастические эвфемистические номинации основаны на когнитивных механизмах поляризации, генерализации и деперспективизации.*

Ключевые слова: эвфемизм, перифраз, денотат, поляризация, генерализация, деперспективизация.

Shyshkina K. I. Periphrastic Euphemistic Category of Socio-Cultural Taboos: Linguo-Cognitive Aspect. *Mastering of euphemistic means which are able to level the negative impact of the phrase is presently under the research. The aim of the paper is presented in the disclosure of euphemistic periphrastic formation referring to the nomination of socio-cultural taboos. Contexts of Victorian discourse are rich sources of euphemistic nominations to function and to refer to the socio-cultural taboos of the epoch. Being a linguo-cognitive mechanism to function the periphrasis is selected. Periphrastic euphemistic category is based on the cognitive mechanisms of polarization, generalization and deperspectivisation. The paper discovers that cognitive operation of polarization is based on the opposition due to the existence of opposing concepts. The basis of generalization is cognitive operation of hyponym - hypernym substitution where hyponym and hypernym are presented like categories of different levels. The selectivity of human perception mechanism is the rich grounding of deperspectivisation. As a background for the mechanism serves the fact that a person chooses only the information that is currently the most significant and meaningful. The paper presents analyses of major cognitive mechanisms in the context of the Victorian discourse.*

Key words: euphemism, periphrasis, denotation, polarization, generalization, deperspectivisation.

Із зосередженням лінгвістів на проблемі вивчення процесів отримання, переробки, передачі й зберігання знання, підвищується інтерес до проблеми номінативного варіювання в дискурсі, у тому числі до питань формування і функціонування евфемізмів. Вивчення евфемізації в лінгвокогнітивному

аспекті виявляється актуальним і визначається важливою роллю володіння людиною евфемістичними засобами, які здатні прикрашати предмет, що нівелює його негативний вплив.

Об'єктом цього дослідження є перифрастичні евфемістичні номінації соціокультурних табу вікторіанської епохи в Англії, предметом – визначення лінгвокогнітивних механізмів формування означених евфемізмів. Матеріалом дослідження слугували контексти вікторіанського художнього дискурсу, в яких функціонують евфемістичні номінації на позначення соціокультурних табу епохи. Вікторіанський художній дискурс обрано за матеріал дослідження не випадково. Вікторіанська культура сформувала власні моральні цінності, в результаті чого певні предмети і явища опинилися під забороною прямого іменування, тобто стали табуйованими. Це породило «вікторіанський синдром делікатної та уникливої манери висловлювання» [10, с. 142], а вікторіанську культуру стали називати «культурою, схильною до евфемізмів» [12]. У свою чергу, прагнення письменників вікторіанської епохи відтворити реальне життя на сторінках свої романів спонукало їх дотримуватися штучного коду, загалом схваленого й прийнятого читачем епохи, що відбивав канони суспільної моралі і залежав від суспільно узгодженої комунікативної поведінки [17]. Мета дослідження полягає у розкритті специфіки лінгвокогнітивних механізмів формування перифрастичних евфемістичних номінацій соціокультурних табу, що функціонують в обраному типі дискурсу.

Спроби дати визначення поняттю «евфемізм» сягають корінням у часи античності. На сьогодні вдалим може вважатися визначення евфемізму, що відповідає таким основним критеріям: 1) містить інформацію про мовного носія евфемії і відбиває 2) дистинктивні ознаки евфемізму, 3) мотиви та 4) мету евфемізації.

Таким критеріям відповідає субституційний підхід, згідно з яким евфемізм – це слово/вираз, що замінює табуїзоване слово, унаслідок чого змінюється думка мовної особистості про денотат і передбачається номінативно-оцінне варіювання (див. [9]). Цей підхід видається найбільш прийнятним, оскільки не обмежує мовного носія евфемії та відображає його онтологічний статус. Більшість учених одностайні в питанні опису універсальних/дистинктивних (притаманих усім евфемізмам) ознак, так само, як і у виокремленні спектру її мотивів та мети (О.П. Сенічкіна, К.Є. Тюріна, О.С. Сахно, Б.О. Ларін, Ю.М. Караулов, О.М. Кацев, Л.П. Крисін), тому ми не будемо окремо зупинятися на цьому питанні.

Звернення до когнітивних основ евфемізації зміщує фокус уваги з розгляду евфемізмів у ролі мовних одиниць на їх інтерпретацію як механізм формування смислу, в основі якого лежать певні концептуальні механізми й моделі вторинної інтерпретації знання [2, с. 5]. Із когнітивної точки хору евфемізація постає як окремий випадок концептуальної деривації – процесу формування нового смислу в результаті певного способу інтерпретації вихідного знання, а евфемізм – як один зі способів вторинної репрезентації знання у мові [2, с. 5]. Підґрунтям евфемізації слугує взаємозв'язок між

первинним/вихідним концептом та похідним концептом, репрезентованим одиницею вторинної номінації [2]. Натякаючи на референт, який небажано називати прямо, процес евфемізації, із когнітивної позиції, полягає у нейтралізації ініціальних негативних характеристик, асоційованих з первинним концептом, тим самим призводячи до меліоратизації небажаного референта [4, с. 198].

Говорячи про когнітивні механізми, що становлять основу евфемістичної номінації, слід відмітити, що більшість евфемістичних стратегій базуються на зміщенні фокусу денотата [8, с. 43]. Так, у процесі евфемізації важлива роль належить когнітивним операціям аналогії та поляризації (синонімії та антонімії), асоціативної аналогії та суміжності (метафори та метонімії), генералізації, депереспективізації.

Евфемістична номінація належить до непрямого типу: розвиток евфемістичного способу номінації пов'язаний із залученням у процес означення не лише словникових, а й описових, перифрастичних, засобів, оскільки розширення простору знака дозволяє розширити вибір таких атрибутів означуваного денотата, що «натякають» [3].

Тож, у фокусі уваги цього дослідження – перифраз як засіб евфемістичної субституції у вікторіанському художньому дискурсі.

Перифраз трактується в сучасній лінгвістиці як одиниця повторної номінації, що іменує те, що вже поійменоване, і водночас як одиниця вторинної номінації, оскільки включає теми характеристизації, і має категоріальні властивості: 1) це нарізно оформлена, функційно-текстова одиниця мовлення, семантично неподільна за структурою; 2) найважливішим членом структури перифразу є слово-номінант – слово, що підлягає перифразуванню, другий член – опорне слово (перифразоване слово), третій – компонент, що виступає у ролі прецедента опорного слова (наприклад, *ocean* (1) – *briny* (3) *deep* (2)); 3) у перифразі на перший план висувається певна якість, сторона описуваного поняття, що є суттєвою в певному контексті; 4) перифразу притаманна алегорія: у ньому як в описовій номінативній одиниці, як правило, наявні конотативні семи, що віддзеркалюють міру прихованого, таємного смислу.

Як демонструють проаналізовані нами приклади, в основі перифрастичних евфемістичних номінацій у вікторіанському художньому дискурсі перебувають три базові когнітивні механізми – поляризації, генералізації, депереспективізації.

Ментальний характер сприймання дійсності людиною характеризується суперечливою складністю, єдністю і боротьбою протилежностей, що покладено в основу *когнітивної операції поляризації*, яка обумовлює існування в мові антонімів. Сутність когнітивного механізму поляризації (опозиції) полягає в тому, що в межах єдиного поняттєвого поля виокремлюються протилежні поняття, які отримують назву у вигляді антонімів. Опозиція лежить в основі максимального зміщення фокусу денотата: у ході заміни табуйованої одиниці на її антонім денотат і сигніфікат евфемістичного найменування співвідносяться з поняттями, що належать протилежним категоріям [8, с. 44].

Задля опису сутності антонімії в лінгвокогнітивному аспекті необхідно звернутися до низки теоретичних понять когнітивної лінгвістики [14], зокрема поняття *домени* – структури фонових знань [11:2], широкого концепту, на тлі якого ідентифікується інший концепт, більш вузький в інформаційному плані [5]. Домени розрізняються залежно від концептуальної складності і можуть бути базовими й небазовими [14]. Сутність базових і небазових доменів пояснюється в термінах рівнів концептуальної організації, розроблених у теорії прототипів Е. Рош [18] – базового (рівня максимального узагальнення), суперординатного (рівня вишого порядку) та субординатного (рівня найнижчого порядку). Так, базовий домен становить примітивне репрезентаційне поле (час, простір, емоції, сенсорні відчуття тощо). Базові домени слугують первинним, найбільш узагальненим тлом для пояснення інших концептів і є доменами нижчого рівня; небазові домени подані на більш високому рівні [5].

Домени також розрізняються за способом концептуалізації інформації та бувають двох типів: змістові домени (*content domains*) та схематичні домени (*schematic domains*). *Змістові домени* репрезентують певні аспекти навколишньої дійсності, у той час коли *схематичні домени* забезпечують шляхи організації інформації у змістовних доменах. Прикладом схематичних доменів слугують домени ШКАЛА / SCALE, АНТОНІМІЯ / ANTONIMY, що відносять до нескаларних (*non-scalar*) [15]. Так, за посередництва схематичного домену ШКАЛА / SCALE концептуалізуються змістові домени ДОВЖИНА / LENGTH та ЗАСЛУГА / MERIT у термінах більшої або меншої вираженості ознаки (у домені ЗАСЛУГА / MERIT усе може бути більш або менш добре (GOOD)). Крізь призму схематичного домену АНТОНІМІЯ / ANTONIMY змістовий домен структурується в термінах пари протилежних градуальних якостей/властивостей, отже в протилежному напрямі на шкалі домену ЗАСЛУГА / MERIT існує погане (BAD).

Окрім нескаларних схематичних доменів, виокремлюються й інші – ГРАДАЦІЯ / GRADABILITY, ПРОТИЛЕЖНІСТЬ / OPPOSITENESS [15].

Розглянемо приклад перифрастичних евфемістичних номінацій, що функціонують у вікторіанському художньому дискурсі.

He ought now to have been at school, but his mama had taken him home for a month or two "on account" of his delicate health (Charlotte Brontë *Jane Eyre*).

Дискурсивний фрагмент (1) ілюструє функціонування перифрастичної евфемістичної номінації *delicate health* з опорним словом *health*, що виступає субститутом антецедента *illness*. Слово-номінант і опорне слово перифрастичної сполуки є комплементарними антонімами, вираженими іменниками.

У мові набагато менша кількість антонімічних пар іменників, порівняно з прикметниками, оскільки більша частина іменників характеризується комплексною семантичною структурою, що складається з великої кількості ознак. Водночас більша частина антонімічних іменників мають нескладну змістову структуру, що асоціюється з бінарністю (*binary*) [16].

Так, антонімічна пара *health – illness* – скалярні іменники, що позначають якість і вербалізують змістовий домен СТАН ЗДОРОВ'Я / STATE OF

HEALTH. Останній концептуалізується за посередництва схематичного домену ШКАЛА / SCALE у термінах більшої або меншої вираженості ознаки (у наведеному прикладі — завдяки прикметнику *delicate*). Значення скалярних іменників *health* — *illness* структурується відповідно до лінійної шкали. Крізь призму схематичного домену АНТОНІМІЯ / ANTONIMY змістовий домен СТАН ЗДОРОВ'Я / STATE of HEALTH структурується в термінах пари протилежних властивостей (наявність та відсутність хвороб).

Евфемістична перифрастична номінація *delicate health* уможливує вуалювання негативної ознаки («наявність хвороби») завдяки використанню антонімічного іменника *health* як опорного слова перифрастичного іменування та прикметника *delicate* у ролі компонента, що виступає у функції прецедента опорного слова і сигналізує про ступінь вираженості ознаки.

Ще одним механізмом, покладеним в основу перифрастичних евфемістичних номінацій у вікторіанському художньому дискурсі, є *механізм генералізації*.

В основі генералізації лежить лінгвокогнітивна операція підміни по лінії гіпонім (денотат/пряма номінація антецедента) — гіперонім (сигніфікат/евфемістична номінація). Гіпонім і гіперонім подані категоріями різного рівня.

Розглянемо такий приклад.

(2) *You mistake, sir, my acquaintance has not lain so much among that class of sinners as to give me much experience of the way in which they are treated* (Elizabeth Gaskell *Ruth*).

У наведеному прикладі героїня вікторіанського роману спростовує свою причетність до «класу» проституток, евфемістично називаючи останніх *that class of sinners*. Перифрастична евфемістична номінація містить і в ролі опорного слова, і в ролі компонента, що виступає як прецедент опорного слова, — родові терміни, але в першому випадку це повнозначна номінація (*class*), а в другому — номінативна одиниця дифузної семантики. Останні можуть позначати різноманітні об'єкти і явища довкілля внаслідок розмитості свого семантичного змісту. Володіючи лексичною абстракцією, вони називають уявлення не про один, конкретний предмет, а про цілу низку різноманітних предметів, володіючи одночасно властивостями, що репрезентують кожен з них.

Як бачимо з наведених прикладів, опорним словом та/або компонентом, що виступає в ролі його прецедента, обирається гіперонім, який співвідноситься з вищим рівнем категоризації — суперординатним. Якщо компоненти перифрастичної евфемістичної номінації представлено повнозначною номінацією, зміщення фокусу трапляється між гіперонімом, що співвідноситься з суперординатним рівнем, та гіпонімом, що належить субординатному рівню. Якщо компоненти перифрастичної евфемістичної номінації подано номінативною одиницею дифузної семантики, відбувається процес звуження суперординатної категорії до відповідної субкатегорії.

Ще одним механізмом, що покладено в основу перифрастичних евфемістичних номінацій у вікторіанському художньому дискурсі, є *механізм деперспективізації*.

Однією з властивостей сприйняття є його вибірковість. На цій властивості базується поняття перспективи – матриці, крізь призму якої людина сприймає зовнішній світ. У процесі взаємодії з навколишнім світом з усього різноманіття інформації людина обирає ту, що в певний час найбільш вагома й значуща. Інша інформація тимчасово відсувається на задній план.

Проблема репрезентації процесів профілювання вивчається в термінах гла й фігури, кадрування уваги (*windowing of attention*), вибірковості людського сприйняття, що відбивається в мові у вигляді різноманітних можливостей зсуву фокусу уваги під час опису однієї й тієї самої позамовної ситуації [19]. Поняттю гла і фігури, які в когнітивну лінгвістику ввів Л. Талмі [19], відповідає поняття *фокусування*, що передбачає вибір змісту, яке має бути позначене знаком, і організацію цього змісту через розміщення його складових на передньому та задньому планах – шляхом визначення його складових як гла й фігури. Під час концептуалізації фрагмента дійсності «певні аспекти реальності акцентуються, інші затушовуються, відходять на задній план (у фон) [7, с. 157].

Розглянемо такий приклад.

(3)... *While Archibald Floyd rejoiced as he held a baby-daughter in his arms... without one forewarning symptom to break the force of the blow, the light slowly faded out of these glorious eyes, never to shine again, on this side of eternity, and Archibald Floyd was a widower* (Mary Elizabeth Braddon *Aurora Floyd*).

У дискурсивному фрагменті (5) функціонує перифрастична евфемістична номінація *Archibald Floyd was a widower*, що замінює вихідну номінацію *Archibald Floyd's wife died*, відповідно, вуалює антецедент – концепт DEATH. Основу наведеного евфемістичного перейменування становить когнітивний механізм деперспективізації, що дозволяє зосередити увагу на результаті події і нейтралізує негативні характеристики вихідного концепту DEATH. Інакши кажучи, під час концептуалізації фрагмента дійсності – концепту DEATH – його негативні характеристики затушовуються, відходять на задній план (у фон), а результат події акцентується (переміщується на передній план).

Таким чином, результати аналізу свідчать про те, що перифрастичні евфемістичні номінації, які функціонують у вікторіанському художньому дискурсі на позначення соціокультурних табу, засновані на когнітивних механізмах поляризації, генералізації та деперспективізації. Ці когнітивні механізми дозволяють висунути на перший план у семантиці перифрастичного евфемістичного найменування певні якості описуваного явища або поняття, що дозволяють затушовувати негативні уявлення про антецедент. Це, у свою чергу, призводить до меліоративізації небажаного референта. Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі інших когнітивних механізмів, покладених в основу евфемізації в наведеному типі дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюшкіна Л.В. Семантический аспект эвфемизации лексики в современном английском языке: дис. канд. филол. наук – М., 2001. – 135 с. 2. Болдырев Н.Н., Алексикова Ю.В. Когнитивный аспект эвфемизации (на материале английского языка)

- // Вопросы когнитивной лингвистики. — № 2. — 2010. — С. 5-12. 3. **Буров А.А.** Некоторые особенности евфемистического обозначения в русском языке // Вопросы русского языка и методика его преподавания. — Пятигорск, 1994. — С. 3-10. 4. **Васильева М.О.** Метонимія як підгрунтя евфемістичної субституції: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасного англомовного художнього дискурсу) // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов». — Вип. 81. — 2015. — С. 197-204. 5. **Жаботинская С.А.** Онтології для словарей-тезаурусів: лінгвокогнітивний підхід // Філологічні трактати. — 2009. — №2. — С. 71-87. 6. **Кубрякова Е.С.** Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов. — М., 1996. — С. 14. 7. **Падучева Е. В.** Динамические модели в семантике лексики. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 608 с. 8. **Порохницкая Л.В.** Базовые когнитивные механизмы евфемистической номинации // Вестник Московского государственного университета. — Вип. 21 (627): Когнитивное моделирование семантики разноструктурных единиц языка. — М.: ИПК МГЛУ «Рема», 2011. — С. 43-48. 9. **Шейгал Е.И.** Эвфемизация в политическом дискурсе // Языковая личность: проблемы креативной семантики. — Волгоград, 2000. — С. 158-171. 10. **Bloom H.** Victorian Fiction. — N.Y.: Chelsea House Publishers, 1989. — 511 p. 11. **Clausner T.C., Croft W.** Domains and image schemas // Cognitive Linguistics. № 10. — 1999. — P. 1-31. 12. **Keys R.** Euphemia: Our Love Affair with Euphemisms. — N.Y.: Little, Brown and Company, 2010. — 288 p. 13. **Lakoff G., Johnson M.** Metaphors we live by — Chicago: Chicago University Press, 1980. — 256 p. 14. **Langacker R.** The Foundations of Cognitive Grammar: Volume1: Theoretical Prerequisites. — S.: Stanford University Press, 1987. — 540 p. 15. **Paradis, C.** Degree modifiers of adjectives in spoken British English. — Lund: Lund University Press, 1997. — 254 p. 16. **Paradis, C.** Ontologies and construals in lexical semantics. Axiomathes. — 2005. — № 15— P.541-573. 17. **Pearsall R.** The Warm in the Bud: The World of Victorian Sexuality. — London: Sutton Publishing, 2009. — 592 p. 18. **Rosch E.** Principles of Categorization // Cognition and Categorization / Ed. by E. Rosch and B. Lloyd. — Hillsdale, NJ: Laurence Erlbaum, 1987. — P. 27-48. 19. **Talmy, L.** Towards a cognitive semantics. — Cambridge (MA) & London: The MIT Press, 2000. — 276 p. 20. **Taylor J.R.** *Cognitive grammar*. — Oxford: Oxford University Press, 2002. — 621 p.

Шишкіна Карина Ігорівна — аспірант кафедри англійської мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: karana.ru@mail.ru

tel.: +38 0988277338.

orcid.org/0000-0002-7646-6005.

Shishkina Karina Igorevna — Postgraduate Student, Department of the English language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.